

Валентин Мороз

Репортаж із заповідника
імени Берії

Вид-во „Сучасність“

Репортаж із заповідника
імени Берії

EX LIBRIS

РОМАНА

ЕВОВСЬКОГО

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

Ч. 3 (22)

ДОКУМЕНТИ Ч. 3

Валентин Мороз

Репортаж із заповідника
імени Берії

СУЧАСНІСТЬ 1968

TULA-online.org

Передрук із журналу «Сучасність»,
чч. 3, 4, 5, 6 за 1968 рік.

„SUCASNIST“
8 München 2,
Karlsplatz 8/III

Druck: „Logos“ GmbH, 8 München 19, Bothmerstr. 14

ДЕПУТАТАМ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР

від політичного в'язня
МОРОЗА ВАЛЕНТИНА,
незаконно осудженого в Луцькому,
20 січня 1966 року.

Погоня закінчилась. Втікач вийшов з кущів. «Здаюсь, не стріляйте! Зброї не маю!» Переслідувач підійшов майже впритул, діловито відтягнув затвор автомата і одну за одною всадив три кулі в живу мішень. Пролунало ще дві черги: то два інші втікачі, які теж здались, були розстріляні. Тіла вивезли на шосе. Вівчарки лизали кров. Як завжди, жертви привезли і кинули біля воріт табору, на пострах іншим. І раптом трупи заворушились: двоє були живі. А стріляти вже неможливо: кругом люди.

Це — не початок детективної повісті. Це — не історія про втікачів з Бухенвальду чи з Колими. Це сталось у вересні 1956 р., вже після того, як 20-й з'їзд осудив культ особи, а критика сталінських злочинів ішла повним ходом. Все написане тут може підтвердити Альгідас Петрусявічус, що знаходиться в таборі № 11 у Мордовії... Він залишився живим. Два інші — Лорентас і Юрша — загинули. Такі випадки були буденним явищем.

Звернення до депутатів верховної ради Української РСР (ВР УРСР), написане одним і діячів української науки — істориком Валентином Морозом, викладачем педагогічних інститутів у Луцькому і Станиславові (Івано-Франківському). В. Мороз був засуджений у Луцькому, 20 січня 1966.

Цей документ поширений у відписах на Україні.

Передрук дозволений тільки за виразним поданням джерела.

Неширокою смугою витягнулась з заходу на схід зелена Мордовія. Зелена на карті, зелена насправді. Серед слов'янського моря — острівець звучних мордовських назв: Віндрей, Явас, Потьма, Лямбір. У північно-західному куті — Мордовський державний заповідник. Тут царить закон, полювання суворо заборонене. Але є ще один, не позначений ні на яких картах, де полювати можна круглий рік. На людей. Коли б склали точну карту Мордовії, південно-західний кут її довелося б поділити на квадрати, розгороджені колючим дротом і всіяні сторожовими вишками. Це мордовські політичні табори — край колючого дроту, вівчарок і полювання на людей. Тут, між колючими дротами, виростають діти. Їхні батьки після служби косять сіно і копають картоплю. «Папа, был шмон? А что ты нашел?». Потім вони підростуть і засвоять першу житейську мудрість цих країв: «Лагерь — это хлеб». За зловленого втікача видають пуд муки. В алданських таборах було простіше: якут приносив голову і одержував порох, сіль, горілку. Як у даяків острова Борнео, тільки голову приносили не вождеві, обвішаному намистами з людських зубів, а майорові чи капітану, який вчився заочно в університеті і читав лекції про законність. У Мордовії від такої традиції довелося відмовитись: надто близько Москва. Потрапить чого доброго такий трофей до рук іноземного кореспондента — спробуй довести, що це фальшивка, вигадана жовтою пресою.

Трьох литовців розстріляли, хоч вони не були присуджені до розстрілу. Ст. 183 КК дозволяє карати за втечу трьома роками ув'язнення, а стаття 22 КК УРСР навіть забороняє «завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність» в'язнів. Суд Литовської РСР (суверенної, згідно з конституцією держави) дав дозвіл катєбістам утримувати їх в ізоляції — не більше. Україна — теж суверенна, згідно з конституцією, держава, яка має навіть представництво в ООН. Її суди осуджують тисячі українських громадян і... висилають їх за кордон. Небувалий в історії прецедент: держава висилає в'язнів за кордон. Може, Україна не має місця для таборів, як князівство Монако? Проте знайшлося ж місце для семи мільйонів росіян, — а от для політв'язнів-українців немає місця на рідній землі. Тисячі українців везли на Схід — і їх погли-

нула сіра безвість. Поглинули льохи Соловків, піски Мангшлаку, потім сталінські «стройки» — піраміди 20-го століття, що пожерли мільйони рабів. Везли не тільки в арештантських вагонах — «добровільно» переселених теж пожирає русифікаторська м'ясорубка на безмежних просторах Сибіру та Казахстану, і вони назавжди втрачаються для української нації. Там, де заходить сонце, первісні народи розміщали Країну Мертвих, звідки не повертаються. В майбутніх українських легендах така країна буде розміщена на Сході.

Рівень цивілізованості суспільства визначається тим, наскільки воно турбується про долю своїх громадян. Катастрофа в бельгійській шахті засипала кількадесят італійців емігрантів. Італія вибухнула протестами, посипались урядові ноти, запити в парламенті. На Україні теж є парламент — Верховна Рада УРСР. Я не знаю, чи є там люди, які пам'ятають про своє право робити запити урядові. Я не знаю, чи пам'ятають ці люди про якінебудь права депутата, крім права підносити руку при голосуванні. Але я знаю, що Верховна Рада УРСР — найвища влада на Україні, згідно з конституцією. Вона доручила одній з підлеглих інстанцій — КДБ — заарештувати, судити і розпоряджатись дальшою долею людей, звинувачених в «антирадянській діяльності». Давайте, шановні депутати Українського Парламенту, хоч раз проже-немо дрімому, відкладемо набік розмови про свиноматок, бетономішалки та народногосподарський ефект використання суперфосфату. Хай вирішують ці проблеми спеціалісти. Давайте хоч раз облишимо Країну Солодких Позіхів, перенесемось у Мордовію і розберемось: а) хто ці люди, вирвані з нормального життя і віддані в безроздільне розпорядження кагебістів; б) кому передоручили долю цих людей.

РОЗПРАВА НАД ДУМКОЮ

У 1958 р. викладач філософії Фрунзенського медінституту Махмед Кульмагамбетов (знаходиться в таборі № 11) приніс у ректорат заяву: прошу мене розрахувати. Причина? — Незгідність з програмою викладання. Це сприйняли як сен-

сацію. Табун кар'єристів, які навипередки пхалися до корита, кидали під ноги совість, гідність, переконання, аби вище зіп'ястись і перехопити у сусіда здобич, ніяк не могли зрозуміти: як це людина може відмовитись від 120 крб. тільки тому, що у неї змінились погляди! Кульмагамбетов став робітником. І от в 1962 р. його заарештували. Суд в Кустанаї осудив його до 7 років ув'язнення і 3 роки висилки за «антирадянську діяльність». В чому ж вона проявилась? Головним свідком обвинувачення був нач. відділу кадрів тресту «Соколоврудстрой» Махмудов. Єдине, що він міг сказати в суді, були слова Кульмагамбетова: «Не хочу викладати те, у що не вірю». Так відповів останній на питання: «Чому ви не працюєте за спеціальністю?» Інші звинувачення були такими ж. Та й слідчий признався: «Вообще то тебя и судить не за что, но у тебя опасный образ мыслей». Випадок типовий, буденний в практиці КДБ. Але унікальний через відвертість свавілля. Як правило, кагебісти намагаються скомпонувати хоч видимість «антирадянської» діяльності. Але тут, в далекій провінції, навіть не вважали за необхідне це зробити і визнали, що Кульмагамбетов був осуджений за погляди. Тисячі й тисячі людей судять по цій системі, хоч «обігрують» справу тонше. Ст. 126 Конституції СРСР проголошує свободу слова, друку, маніфестацій та організацій. Ст. 19 Декларації прав людини ООН говорить про «свободу шукати, одержувати і розповсюджувати інформації та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». Отже, ст. 62 КК УРСР є нічим іншим, як порушенням вищенаведених документів, сталінським пережитком. Формулювання «агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення радянської влади» при умові, коли кагебісти самі визначають ступінь «підривності» матеріалу, служить необмеженій сваволі.

Кожен рік в Москві видаються десятки книг закордонних авторів, нафаршированих різкою критикою радянського ладу та комуністичної ідеології. Коли ст. 62 КК є дійсно законом, то випуск цих книг є каригідною справою. Закон тільки тоді є законом, коли він обов'язковий для всіх. Де логіка: я

можу вільно пропагувати погляди Гітлера, надруковані в журналі «Вопросы истории», але за власноручне видрукування спогадів Гітлера мене будуть судити! Отже, ст. 62 є просто знаряддям сваволі в руках КДБ, яке дає можливість кинути за ґрати неугодну людину за збереження першої-ліпшої книги нерадянського видання.

Я і мої товариші осуджені за «пропаганду, спрямовану на відокремлення України від СРСР». Але ст. 17 Конституції СРСР ясно говорить про право кожної республіки вийти з складу СРСР. Право кожного народу на відокремлення зафіксоване в Пакті про громадські та політичні права людини, прийнятому 21-ю сесією Ген. Асамблеї ООН.

КДБ дуже полюбляє фразу «націоналістична література». Що означає ця фраза і де критерій визначення «націоналістичності»? Ще недавно твори Олеся, Грінченка, Зерова вважались «націоналістичними» — тепер вони вже не націоналістичні. Миші ще не погризли брошур, в яких «теоретики» типу Маланчука називали Грушевського «лютим ворогом українського народу», а «Український історичний журнал» (№ 11, 1966) вважає, що це «вчений з світовим іменем» і цитує урядову постанову, де говориться про заслуги Грушевського перед Україною. Твори Грушевського і Винниченка готуються до друку. Де ж все таки критерій? В тім-то й річ, що ніякого критерію, опертого на фундамент логіки, у кагебістів не було і нема. Вони користуються старою сталінською лінією у відношенні до української культури: «За що ж ми билися з ляхами, за що боролися з ордами, за що скородили списками московські ребра?» Він був надто великий, щоб кинути його в небуття — тому «академікам» з Києва дали наказ вишкребти ці слова з «Кобзаря» брудними копитами. «Московські ребра» стали «тараськими, польськими, англійськими». Шевченка доводиться терпіти. А от коли б щось подібне написав сучасний поет, йому дорого обійшлися б «московські ребра».

В 30-і роки з української культури було викинуто більшість імен. Мету розгадати нетрудно. Йшлося про те, щоб знєкровлена українська культура не могла бути греблею проти русифікаторського валу. Найвидатніший український

історик Грушевський був захований від українців; натомість їм тикали жалюгідну «Історію УРСР» в 2 т., де головним українським національним героєм фігурував Петро І, кат української свободи. В той же час Соловійов і Ключевський, такі ж «буржуазні», такі ж «нерадянські», вільно стояли на полицях — вони були російськими істориками. Зробили все для того, щоб молодий українець знайшов повноцінну духовну їжу тільки в російській культурі і русифікувався.

І коли б кагебісти були послідовними в сталінському тлумаченні націоналізму — вони оголосили б націоналістами всіх видатних українців, з Шевченком на чолі, не виключаючи також князя Володимира, який ще в 10 стол. займався націоналістичною агітацією — «путъом ізготовлення» тризубів на своїх монетах. Зрештою, коли б хтось з кагебістів захотів одержати нову зірку на погони і продемонструвати «бдительность» в боротьбі з українським націоналізмом, йому можна запропонувати цікаве «дело». Виявляється, український націоналізм існував вже у 7 стол., як свідчать знахідки зображення тризуба під час розкопок на Старокиївській горі. Правда, є одна перешкода: невідоме прізвище «бандьори», який виготовив ці зображення, але для беріївських учнів, які вміли колись знайти люльку Сталіна в 10-и місцях відразу, це дурниця.

Історія з тризубом тягнеться ще глибше: він як символ дерева життя відомий у південних народів ще до н. е., а також відомий як символ влади морського бога Нептуна. Але це вже тема для Маланчука: викрити ніким ще не досліджені зв'язки українського націоналізму з міжнародним імперіалізмом до нашої ери з метою підриву морської могутності єдиної неділимої Росії. Правда, до н. е. не було назви «Україна», але для Маланчука це не проблема. Зумів же він зробити лідера УСДРП Льва Рибалка (Юркевича) діячем СВУ, хоч Юркевич і його газета «Боротьба» були опонентом СВУ. Старий член КПЗУ Адріан Гошовський (живе у Варшаві) писав про книгу Маланчука «Торжество ленінської національної політики»: «Можна тільки безмежно дивуватися, як відповідальна людина могла зробити з Юркевича члена СВУ в той час, коли Юр-

кевич був лютим ворогом СВУ» («Український календар», Варшава, 1966, стор. 220). Дивуватись, власне, нічого. Для «істориків» типу Маланчука, вихованих на добрих сталінських традиціях, не має значення така дрібниця, як історичний факт, коли йдеться про захист позицій російського шовінізму на Україні.

Маланчук — не самотній. Коли б Гошовський жив на Україні, він побачив би ще й не таке. Після війни ревні борці з українським націоналізмом у Львові зрізали тризубець навіть з статуї Нептуна на площі Ринок. Так і стояв обеззброєний націоналістичний Нептун до 1957 р. як пам'ятник невмирущому кретинізму чорносотенців в новій одежі.

В усіх товстих і тонких брошурах написано, що король Данило Галицький не прийняв королівської корони від папського посланця, хоч у Галицько-Волинському літописі стверджується протилежне, та й Данило після коронації звався королем, а Галичина — королівством. (Так значиться і на карті до підручника «Історія середніх віків»). Навряд чи дошкулили ці труди «буржуазному націоналізму», борцями проти якого афішують себе Маланчуки. Кому взагалі може дошкулити така безпорадна і жалюгідна писанина? А от в боротьбі з Істиною ці вчені мужі досягли відчутних успіхів.

Мабуть, фактів вистачить. Можна робити висновок: люди, осуджені за «антирадянську агітацію та пропаганду» — це і на коміслі, а то й просто мислячі, духовний світ яких не змістився в прокрустове ложе сталінських стандартів, що їх дбайливо охороняють кагебісти. Це ті, які наважились скористуватись правами, проголошеними в конституції, підняли голос проти ганебного засилля КДБ, проти порушень конституції. Це ті, що не хочуть засвоювати рабську мудрість з подвійним дном, яка велить слова конституції «право на вихід України з Союзу РСР» читати «мовчи, поки живий».

Розберемось тепер, кому віддано монополію «перевиховувати» нестандартних.

НАЩАДКИ ЄЖОВА І БЕРІЇ

Характеристика людини чи середовища завжди може грішити суб'єктивізмом. Тому найкраще мати справу з автохарактеристикою. І дуже добре, що автор цих рядків має пишній букет автохарактеристик, даних кагебістами собі і своїй системі. Кагебісти не скупились на слова і взагалі не церемонились в розмовах з в'язнями, твердо впевнені, що їх слова не вилетять за глухо оббиті двері кабінетів, що крижаний жах мовчання, на якому вони спорудили свою Голгофу, ніколи не розмерзнеться. Але всякий лід колинебудь розтає, і слова, які гарчали нам в обличчя на слідстві і в таборі, ніби проголошені у велетенській мегафон, тисячоголовою луною відбилися в усьому світі.

Де коріння КДБ? Коли пройдемося до кінця тими стежками, якими спустились в нашу дійсність кагебісти, то опинимось в кошмарній гущавині сталінських джунглів. По Харцизькому виборчому округу Донецької області депутатом в Український Парламент обраний генерал Шульженко, заступник голови КДБ при Раді Міністрів УРСР. Де зробив цей парламентарій свою кар'єру? Щоб стати генералом КДБ в 1967 р., треба спочатку бути беріївським лейтенантом або капітаном у 1937. Чим займалися капітани КДБ у 1937 р.? Вбивали людей за невиконання норми (або просто для розваги) на Колимі. Це вже ні для кого не секрет, про це пишуть московські журнали. На Україні вони розстрілювали невинних людей через три дні після арешту. Послухати їх — у всьому винен Берія, а вони просто виконували накази. Точнісінько такою ж аргументацією оперували адвокати на Нюрнберзькому процесі. Виходило, що винен тільки Гітлер. Але номер не пройшов. В німецькій мові з'явилось навіть нове поняття: «Вбивця за письмовим столом». Не маю сумніву, що воно здобуде колинебудь права громадянства і в українській мові.

Може, кагебісти змінилися, стали іншими? Ні, вони самі з гордістю вважають себе нащадками Сталіна. Уповноважений українського КДБ в Мордовських таборах капітан Круть заявив мені: «А що ви маєте до Сталіна? Ну, були окремі недоліки, але в цілому він заслуговує високої оцінки»; а в роз-

мові з Михайлом Горинем Круть відверто шкодував: «Шкода, що ми в Мордовії, а не на Півночі». Начальник слідчого відділу грузинського КДБ Надірадзе сказав у 1963 р. поетові Заурі Кобалія (знаходиться в таборі № 11) під час слідства: «Ти знаєш, що я тут був у 1937 р.? Май на увазі!»

Тепер вони не носять сталінок і «вчаться» заочно у вузах. Навчання заочне у повному розумінні слова. Залікову книжку приносять в інститут, і «професура», з колиски загипнотизована словом КДБ, ставить оцінку, не бачивши в очі студента. Представник Івано-Франківського КДБ Казаков признався мені: «Ось ви тут говорили про тоталітаризм. Але ж я не тоталізатор». А уповноважений українського КДБ в таборі № 11 Гаращенко розправився одним махом з усіма доказами Масютка про невирішене національне питання на Україні: «Ви говорите, національне питання. Та коли вдова звернеться до голови колгоспу за соломою — хіба ж він відмовить?» І цим інтелектуалам доручили безапеляційно вирішувати питання, які навіть у спеціальних журналах вважаються дискусійними. Казаков, Круть і кагебіст з Києва, Литвин «перевоспитували» мене втрьох. «Ну чого тобі треба було? Мав добру роботу, квартиру...» І кілька годин доводили, що у людини нема нічого, крім шлунка, скількись там метрів кишок. Ідея? Захист України від загрози русифікації? Тут для моїх співбесідників розмова явно відірвалася від реального ґрунту і перенеслась в сферу дитячих казок. Вони не приховували, що всерйоз її не сприймають.

Ідея... Звичайно, в книжках про це багато пишуть, і взагалі не прийнято відверто говорити, що ти безідейний. Але щоб ідея дійсно була мотивом людської діяльності — такого вони в своєму середовищі не зустрічали. Михайло Горинь чув у львівському КДБ: «Сьогодні день чекиста. — Какой день чекиста? — Зарплату дають». Ну коли вже серйозно про неї говорити, то це — міф, яким хтось задурманив людям голову, і який відволікає людину від нормального існування, опертого на трьох китах: гроші, владолюбство, жінки. А ідея — це різновидність психічного розладу, не зовсім, правда, зрозумілого; але з ним треба рахуватись, як з фактором, поряд з трьома іншими, нормальними і зрозумілими. Капітан Козлов (Ів-

Франківськ) виклав це мені так: «Одного покупают за деньги, другого женщинами, а некоторых ловят на идею». Щоб ідея са м о с т і й н о зародилась в людській голові — таке не припускається. Ось люди, яким доручили «регулювати» духовне життя суспільства.

Було б наївно вважати цей стан речей випадковим «порушенням» соцрозвитку суспільства. Порядок, при якому поет одержує каталог дозволених образів, а художник — список дозволених і недозволених фарб, має міцне коріння в минулому, є породженням певних сил і відносин. На наших очах ці сили поступово тануть, а відносини перестають бути нормою спілкування між людьми. Кагебісти відчувають це і всю вину звалюють на Хрущова, який нібито повалив ідолів, що їм колись без роздумів поклонялись. З таким самим успіхом можна вважати півня автором ранку, але це вже істина занадто велика, щоб вкlastись у черепні коробки генералів і майорів з голубими петлицями.

«СТАЛИН БЫЛ — ТАК ПОРЯДОК БЫЛ»

Ці слова капітана Володіна (Львів), сказані на допиті Масютка, дають більше, ніж цілі томи, для зрозуміння генези КДБ і ролі, яку воно виконує тепер.

Порядок буває різний. Коли на весні скресають ріки і несуть на собі хаос крижаних уламків — це не що інше, як порядок, чітка закономірність, без якої неможливий дальший хід життя. І буває порядок цвинтарного спокою, досягнутий ціною умиртвлення всього живого. Так і в суспільстві: буває стабілізація, досягнута через гармонійне зрівноваження всіх суспільних сил і чинників, і є «порядок», збудований після їх знищення. Такого порядку досягти неважко, проте рівень зрілості народу вимірюється не ним, а вмінням досягти суспільної стабілізації, лишаючи при цьому максимальний простір для творчої діяльності індивіда, яка є єдиною силою прогресу.

Розум — річ індивідуальна. Отже, історія прогресу — це історія розвитку особистості. Так звана маса нічого не

т в о р и т ь — це будівельний матеріал історії. «Все, придбане діяльністю розуму, мусимо створити в голові окремої людини... Тільки збудження нижчого, нерозвинутого ступеня, які можна взагалі назвати настроями, виникають як епідемії одночасно у багатьох осіб і знаходяться у відповідності з розумовим обличчям народу. Розумові завоювання — справа окремих осіб» (Ратцель).

Виникнення нового (прогрес) можливе тільки як переступання через існуючу норму, як поява раніше не існуючого. Сама природа творчості ґрунтується на небувалому, на неповторності, а носієм останньої є індивід. Кожна індивідуальна свідомість охоплює одну грань всеохоплюючого, безмежного буття. Грань неповторну, яку може відбити тільки ця особистість, і ніяка інша. Чим більше цих граней свідомостей, тим повнішу картину світу ми маємо. В цьому полягає цінність особистості; із зникненням кожної індивідуальної точки зору безпоротно страчується одна з можливостей, а разом з тим в мільйонногранній мозаїці людського духу перестає сяяти одна грань.

В суспільстві завжди були і будуть сили, яким невідгідний розвиток, для яких збереження status quo є збереженням їх привілеїв. (Типовий приклад — Сталін в минулому і сталіністи, що пережили його). Проте час не стоїть на місці, сьогодні через 24 години перетворюється у вчора — і сили, що протистоять змінам, завжди захищають вчорашній день. Але хто ж признається, що він пливе проти течії могутньої ріки, званої Історією? Тому всі стандартизатори, від тупого унтера Пришибеева до геніального Платона, на різних рівнях повторювали одну тезу: «Зміни руйнують порядок, руйнують суспільство» А оскільки зерно всякої зміни криється в неповторності індивіда, в першу чергу намагались стандартизувати його, вбити в ньому оригінальність. Повністю домогтись цього неможливо, але ступінь стандартизації індивіда завжди був мірилом потужності гальма, що знаходилось у розпорядженні сил застою. Платон вигнав Гомера з своєї ідеальної держави і дуже хвалив тирана, який наказав зірвати з ліри струни зверх «положених» семи. Чому? — Платон з первісною відвертістю доводить, що поезія і музика —

це троянський кінь, який непомітно вносить зміни в дух народу. Отже, поезію і музику найкраще вигнати, а оскільки зробити цього неможливо, то суворо застандартизувати, гарантувати себе від неясностей і нововведень. Пізніші реакціонери вже не були такі відверті і маскувались «інтересами трудящих». У 30-і роки новаторство стало негативним поняттям, а поетичний експеримент — «коли не завжди катастрофа, то завжди зрив — і творчий, і ідейний» («Радянська література», 1938, № 78, ст. 224), який приводить до того, що «творчість починає служити для маскування ворожої ідеології» («Літературна газета», 24. VI. 1934 р.); «Поезія соц. реалізму не може миритись з туманністю, бодай і красивою» («Вітчизна», 1949, стор. 147).

Але вся суть в тому, що зміни руйнують зовсім не суспільство, а тільки ті суспільні норми, які застаріли і стали гальмом. Протиставляти еволюцію традиції — неприпустимо. Еволюція — не заперечення традиції, а її природне продовження, живий сік, що не дає їй закостеніти. Вибух далеко не завжди руйнує: ним усувають також перешкоди при будіванні нових доріг. І коли людина стає інакомислячою, це зовсім не значить, що вона ставить себе поза суспільною нормою. Загальне — це абстракція, реально воно існує і проявляється тільки через часткове, індивідуальне. «Ворона сидить в лісі» — це абстракція: реально вона мусить сидіти на одному з дерев. Коли людина стає інакомислячою, вона не руйнує суспільну норму, а навпаки — робить її повнокровнішою. «Єдність і одноманітність — це різні речі» (Ф. Бекон). Для досягнення єдності зовсім не обов'язкова одноманітність. Ось місце, де легко спіймати за руку кожного деспота при підстасуванні карт, коли він намагається поставити знак рівності між єдністю і одноманітністю. Точка зору кожного деспота, яку він хоче нав'язати всім у вигляді «істини», є такою ж індивідуальною, як і всі інші, і має права зовсім не більші, як всяка інша. Отже, збереження такого порядку, коли всі точки зору мусять вміщатись у прокрустове ложе «істини», проголошеної великим далай-ламою, потрібне зовсім не суспільству, а самому далай-ламі, для якого розвиток означає загибель.

Один дослідник Африки (Сегелі) писав про африканців: «Коли вождь любив полювання, всі його люди роздобували собі собак і ходили з ним на полювання. Коли він любив музику і танці, всі виражали схильність до цієї розваги. Коли ж він любив пиво — всі обпивались ним... Вожді платили своїм підлабузникам. Так, в усіх племенах бечуанів є особи, які володіють мистецтвом веселити слух свого вождя хвалебними піснями на його честь. Вони розвивають при цьому досить значну красномовність, а до їх послуг завжди велика кількість образів; вони вправні у танцях з бойовою сокирою і гарбузом-калаталом. Вождь винагороджує солодкі бесіди биком або вівцею. Ці пісні, які повторяють до безконечності одну й ту ж тему, займають, на жаль, перше місце в поезії негрів».

Якби не слово «негри», кожний був би впевнений, що це опис нашого недалекого минулого. Пісні з бойовою сокирою, що повторюються до безконечності перед тронем вождя, займають перше місце не тільки в поезії негрів. А коли згадаємо, з якою швидкістю підхоплювалось кожне слово не тільки Сталіна, але й Хрущова, коли згадаємо, що збірник афоризмів «В мире мудрых мыслей» наполовину був заповнений п'яним базіканням Хрущова, то доведеться визнати, що африканці лишилися далеко позаду. «Наш народ такой: стоит моргнуть глазом — сразу поймет» (Хрущов). Здається, суспільства-близнята. Але це далеко не так. Для африканця такий порядок ніхто не нав'язував — це був природний стан, що диктувався рівнем його розвитку. Вождь був для нього ідолом, предметом захоплення, чарівником, лікарем, мудрецем і полководцем водночас, напівбожественною фігурою. Тому й рабське поклоніння було щирим і не порушувало внутрішньої гармонії особистості. Пісні африканського природного співця були славослов'ям на адресу вождя — і все ж являли собою повноцінні художні твори — бо творче «я» співця не було роздвоєним. Ратцель писав про африканців 19 ст., що вони «підкоряються тільки абсолютно незаперечній владі, походження якої ховається в п'ятні минулого або яку вони, коли вона походить з сучасності, вміють пов'язати з вірою в надприродне», а тому «навіть найкращі правителі африкан-

ців у нашому розумінні слова слід назвати деспотами. Коли вони самі не хочуть бути деспотами, то їх змусять до того піддані».

Отже, первісний деспотизм був природним, заснованим не тільки на силі, скільки на добровільному поклонінні. (В цьому розгадка таємниці, що завжди дивувала європейців: як міг африканський чи американський деспот утримувати владу на обширних територіях при майже повній відсутності військово-бюрократичного апарату?). А як утвердити деспотизм у 20 ст.? Серед народів, для яких носій влади давно перестав бути богом і є просто першим серед рівних, особливо, обраною для виконання певних функцій? Як утвердити деспотизм кам'яного віку в душі українця, який вже в середні віки обирав кошового і сам міг стати кошовим, який породив філософію Сковороди — гімн людській особистості, хоч і в традиційно-схоластичній одежі, з девізом «пізнай самого себе» на першій сторінці? Філософію, для якої «Я» — основа всього, навіть царства божого; і навіть сам бог — не що інше, як повноцінне «Я»: «Хто пізнав себе, той знайшов бажаний скарб божий. Джерело і здійснення його знайшов в собі»; «Істинна людина і бог є одне й те ж». Як заставити сучасного художника, для якого капрал-деспот є просто неповноцінною істотою, виконувати танець з бойовою сокирою перед його троном?

Хрущова ніхто не боготворив; навпаки, він був людським посміховиськом — і все ж на один порух його пальця бігли десятки холуїв. Як це вдавалось? — Дуже просто. Коли обоготворіння проходить, в дію вступає груба сила примусу. Тільки вона може заставити сучасну людину терпіти деспота. Чим більше людина з розвитком особистості опирається спробам закріпити її — тим більші зусилля мусить мобілізувати деспотія, щоб тримати на поверхні норми, які раніше існували «по інерції», втрачає нарешті риси патріархальності і перетворюється на спрута, який скоує всі руки суспільного організму. У 20 ст. з'являється нечувана раніше практика контролю за всіма проявами громадського життя, в тому числі навіть родинного. Весь життєвий шлях людини — від колиски до труни — знаходиться під контролем. Стандартизується

навіть відпочинок, ухиляння від стадного культпоходу в музей оголошується гріхом. Деспотичні форми стають все огиднішими і вироджуються в Освенціми. В цьому вбачають регрес, «кінець світу», насправді ж це — і показ протилежного: деспотія перестає бути нормою людських взаємовідносин і мусть докласти все нових зусиль, щоб триматись на поверхні.

Але навіть при найбільшій стандартизації і підконтрольності життя деспот стикається з проблемою, яку неможливо розв'язати чисто бюрократичними засобами. Можна одягти людей в однакову сіру одягу, набудувати сірих казарм-будинків, спалити всі книги, крім офіційного талмуду — і все ж лишається шпаринка, крізь яку проникає струмінь світла, смертельний для деспотичної цвілі. Лишається духовний світ людини. Капітан КДБ Казаков, присланий з Івано-Франківська у Мордовію перевірити, наскільки я «перевоспитався» (тобто деградував як особистість), чистосердечно відкрився мені: «Ми, на жаль, не можемо заглянути, що у вас в голові. От коли б можна було це зробити і викинути (!!!) все, що заважає вам бути нормальною радянською людиною, не потрібно було б стільки розмовляти».

Дійсно, це було б дуже вигідно: виймати і вставляти думку в людську голову, як елемент в електронну машину. По-перше, так легко знищити всяку пам'ять про минуле. Наприклад: треба почати кампанію осудження культу Сталіна — всім вставляють певну програму; завтра її виймають — і про Сталіна більше ні слова. Або: постановили ліквідувати нації і національні мови — та ж сама процедура, і ніякої тобі мороки з такими непридатними для програмування речами, як національна гідність, бажання зберегти культурні цінності. По-друге, була б гарантія, що ніде немає нічого невідомого, неконтрольованого.

Але це тільки мрія. Думку не зловиш і не посадиш за грати. Її навіть не побачиш. Який жах: думка, навіть насильно вкладає в людську голову, не лежить там, як елемент в електронній машині, а росте, розвивається (часом в напрямі, протилежному від запрограмованого), і встановити контроль над цим процесом не може ніяка апаратура. Не один тиран про-

буджувався від холодного поту, паралізований усвідомленням свого безсилля спинити цей невидимий, але безперервний рух в людських черепах. Страх перед цією нікому не підвладною силою заставив Сталіна провести кінець життя в добровільній тюрмі і зробив його маніяком: Звідси — бажання вигнати Гомерів з суспільства, зрізати «зайві» струни з ліри і споконвічна ненависть капралів до інтелектуала, який, навіть одягнутий в мундир солдата чи арештантські лахи, лишається нестандартизованим і нерозмінованим.

«Бійтесь, товариші, тих, хто заховав свою думку за неясність виразу. Там захована ворожа класова суть» (Покровський). Звідси — тотальна боротьба не тільки проти інак омислячих (про них нема й мови), але й проти с а м омислячих. Під час арешту у мене забрали вірш Драча «Казка про крила». Я спитав: «У чому справа?» Вірш надрукований, та й самого автора давно вже перестали лаяти за випрані штани і раптом почали хвалити. Мені пояснили: ні проти вірша, ні проти автора заперечень нема, але вірш надрукований на машинці, з чиеїсь власної ініціативи. І цей невідомий хтось поширював його також з власної ініціативи. В цьому найбільший гріх: людина самостійно породжує думки, а не бере готовими. Можна робити все, але тільки тоді, коли наказано. Пити можна тільки з одного для всіх, суворо контрольованого джерела з дистильованою водою. Всі інші треба засипати, хоч би й вода у них нічим не відрізнялась. У 1964 році представник волинського КДБ, якому доручено фіксувати появу кожної мислячої істоти в місцевому педінституті і негайно засвічувати сигнальну лампочку тривоги, настирливо питав мене: «Що то за товариство мислячих людей?» Думка про створення товариства мислячих людей була висловлена за чаркою у вигляді жарту, але кагебістів схвилювала не на жарт. Конституція дає право на створення товариств — це кагебісти знають. Але при умові, коли наказ про створення товариства прийде зверху. Тоді все в порядку — навіть коли б це товариство замірялось організувати землетрус. Але коли б хтось захотів створити самостійно навіть товариство для захисту рогатої худоби — цією справою, без сумніву, зайнялося б КДБ.

То як же все-таки спинити цей вічний саморух думки у випадку, коли вона лишилась живою, пройшовши всі етапи стандартизації і стерилізації? Є ще один, останній засіб — заморозити її. Заморозити крижаним жахом. Збудувати велетенський рефрижератор для людських умів. Розстріл через три дні після арешту, загадкове зникнення вночі, розстріл за невиконання норми, Колима, з якої не повертаються — ось цеглини, з яких Сталін збудував своє Царство Жаху. Жах наповнив дні і ночі, жах носився у повітрі, і одна згадка про нього паралізувала мислення. Мета була досягнута: люди боялись мислити, людський мозок перестав самостійно породжувати критерії і норми і вважав за нормальне приймати їх готовими. Деспотія починає своє літочислення з того часу, коли людина перестає сприймати насильство над собою як зло і починає усвідомлювати його як нормальний стан речей («Начальство мутит — Ну и что? На то оно и начальство, чтобы мутить»). Виросло покоління людей зі страху і на руїнах особистості здійнялась

ІМПЕРІЯ ГВИНТИКІВ

Сталін не визнавав кібернетики. І все ж йому належить в цій галузі видатна заслуга: він винайшов запрограмовану людину. Сталін — творець Гвинтика. Були випадки, коли, прочитавши роман Солженіцина, люди казали: «Хочеться забитись у куточок і нічим себе не виявляти». Неважко уявити, наскільки сильнішим було це бажання 20 років тому, коли люди були очевидцями масових розстрілів та інших страхіть, коли ввечері було невідомо, де опинишся вранці. Бажання нічим, нічим не виділятися, втиснутись в масу, стати подібним на іншого, щоб не звернути на себе увагу, стало всеохоплюючим. А це означало повну нівеляцію особистості. Колись виділення індивіда з маси матерії означало зародження життя, зародження органічного світу. Тепер почався зворотний процес: злиття індивідів в сіру масу, повернення до суцільного безорганічного, безіндивідуального буття. Суспільство опано-

вує дух сірої безликості. Бути особистістю вважається гріхом. «Ты что, особая личность?» — це доводилось чути десятки разів, і до арешту, і після. Бригадний метод проникає навіть в поезію і народжує таке чудо як колективна поема. У 1937 році з'являється колективна поема «Іван Голота», під якою поставили свої підписи у алфавітному порядку, як у телефонній книзі, Бажан, Голованівський, Йогансен, Кулик, Первомайський, Рильський, Сосюра, Терещенко, Тичина, Фефер, Усенко, Ушаков. Але й цього видалось замало — через рік наказують створити «Думу про Остапа Нечая», під якою вже стояло 20 підписів. Мабуть, це був рекорд.

Ось враження одного колишнього члена КПЗУ, якого п'ять разів заарештовувала дефензива в Польщі і який після 1939 року потрапив нарешті на Східну Україну, роками вимріяну у в'язниці: «Поїзд пересік лінію неіснуючого вже кордону. Перша станція на Житомирщині, юрба на пероні. І перше, що кинулось у вічі — одноманітна, незвична для нас сірість людей, вдягнутих у фуфайки. Якась жінка в червоному плащі виглядала екзотичною квіткою, чужою і навіть недоречною тут». Зрештою, одяга може стати кольоровою, навіть крикливою, але сірість не зникає. Вона не від одягу. І як би не рекламували себе гвинтики, як би не затулялись килимами, взятими напрокат з магазину у зв'язку з приїздом делегації, стороннє око завжди помітить сірість — вона носить в повітрі, люди дихають нею, не мислять себе без неї. Вона стала хлібом насущним.

Нарешті панівна сила відрекомендовує себе єдиним началом, що містить у собі «ум, честь и совесть» всього суспільства — і тоді урочисто проголошується «морально-політична єдність суспільства». Вічне питання «куди йти?» для гвинтика трансформується у формулу, що не вимагає ніякого розумового напруження: «Куди поведуть». Людина, позбавлена вміння самостійно розрізняти добро і зло, стає вівчаркою, яка запалюється гнівом тільки з наказу і бачить лише те зло, на яке вкажуть. Гвинтик читав в газеті про заборону чорним жити в Кейптауні чи Йоганнесбурзі, про заборону африканцям жити в містах Південної Африки без перепусток — і вважає це свавіллям. Але його заморожений розум не може спів-

ставити фактів і прийти до висновку, що відома йому від народження приписка в містах є таким самим порушенням ст. 13 Декларації прав людини («Кожна людина має право вільно пересуватися та вибирати собі місце проживання в межах кожної держави»); що в нашій дійсності узаконена смуга осілості, і не для євреїв, як колись, а для всіх. Тому, хто не народився у великому місті, відведене гетто для проживання, межі якого кінчаються в передмісті Києва, Львова, Одеси. Гвинтик пише гнівні поеми про Бухенвальд — це дозволено. «Попелом стали ваші серця, але голос ваш не згорів». А от попіл жертв, зотлілих в сибірських тундрах, не хвилює гвинтиків. І було б помилкою вбачати тут тільки страх — це вже риса характеру.

Всі осуджують злочини фашизму проти єврейського населення. І преспокійно ходять по могильних плитах з єврейських цвинтарів, що ними встелено тротуари багатьох міст. Тротуари виклали німці — це правда. Проте німців давно нема, а по осквернених іменах померлих досі ходять у дворах львівської та івано-франківської в'язниць. Ходять доценти і кандидати наук Івано-Франківського педінституту. І коли до цього часу хтось встиг захистити докторську дисертацію — то по людських іменах ходять професори. У дворі інституту до мого арешту лежала купа плит про запас. Їх розбивали і використовували на господарські потреби. Розбивали під акомпанемент лекцій з естетики і філософії. Так буде доти, поки згори не поступить наказ обуритися варварством німців і спорудити пам'ятник з цих плит. А до цього їх можна зневажати.

Гвинтик — вимріяний ідеал кожного «тоталізатора». Слухняний табун гвинтиків можна наректи парламентом, вченою радою — і з ними не буде ніякого клопоту, ніяких несподіванок. Гвинтик, якого наречуть професором чи академіком, ніколи не скаже нічого нового, а коли вже здивує, то не новим словом, а блискавичною зміною своїх концепцій на протязі доби. Табун гвинтиків можна наректи Червоним Хрестом — і він буде підраховувати калорії у Африці, але нічого не скаже про голод у себе вдома. Гвинтик вийде з тюрми і відразу ж напише, що він там не сидів, ще й назве брехуном

того, хто вимагав його звільнення (як це зробив Остап Вишня). Гвинтик буде стріляти, в кого звелять, а потім по команді боротись за мир. І останнє, найважливіше: після перетворення людей на гвинтики можна безпечно вводити яку завгодно конституцію, дати право на що завгодно. Цілий фокус в тому, що гвинтику навіть не прийде в голову думка скористуватись цим правом.

Не дивно, що гвинтика посилено афішували, виставляли як ідеал. І це не історія, це дійсність. Десь в шкільному коридорі учні зачитуються Симоненковим: «Ми не безліч стандартних „я”, а безліч всесвітів різних», а поряд на стіні стандартне дадзибао, вивішене піонервожатою, розповідає про піонерку, яка врятувала телят під час пожежі. Все охопило полум'я, дах ось-ось міг обвалитись, але вона виганяла телят. І коли б піонерка загинула, гвинтики не побачили б у цьому чогось ненормального, навпаки, виставили б цей випадок як взірець для інших.

В суспільстві гвинтиків є закони, що охороняють тигрів і удавів від браконьєрства. «Гуманізм» дійшов до того, що навіть посадили в тюрму людей за вбивство лебедя Борьки в Москві. Можна сподіватись, що гуманізм колись поширяться і на людей. Але доки життя піонерки ціниться менше, ніж життя теляти, лозунг «Все для людини, все для блага людини» всерйоз не можна сприймати. Цінність особистості усвідомлюють тільки там, де вона вважається неповторним, окремим. Там, де вона перетворена на гвинтик, деталь, яку можна замінити іншою, цінність людини вимірюється її мускульною силою. Гуманізм в такому суспільстві сприймається як фальшиве гасло, що не має нічого спільного з дійсністю. Теля — це матеріально-технічна база, першооснова, в порівнянні з якою духовне начало (що міститься в піонерці) є жалюгідною надбудовою. Теля — це готова продукція, піонерка — своєрідна сировина, що зветься трудрезерви. В часи людоджерства ця піонерка, без сумніву, цінилася б дорожче: вона була б принаймні матеріальною цінністю, поряд з телям.

В «Известиях» була «воспитательная» стаття про кочегара. Паровоз, який відвіз потяг у Фінляндію, на фінській станції вийшов з ладу, і треба було гасити топку, щоб відре-

монтувати його. Але кочегар вирішив «показати фіннам роботу»: виконати ремонт при незагашеній топці. Тобто кочегар вирішив те, що йому «порадили» опікуни, які дбайливо супроводжували його за кордоном, щоб не заблудився. Газета, щоправда, забула про це написати. Як би там не було, топку не гасили, і кочегар виконав ремонт з ризиком для життя. Фінни були вражені, як пише газета, мужністю кочегара. Так, фінни були вражені, але не мужністю. Просто вони вперше бачили, як людина цінить своє життя дешевше від центнера вугілля. Проте серед гвинтиків це вважається героїзмом.

Шагають барани в ряд
б'ють барабани
шкури для них дають
сами барани.

(Брехт)

ОРГІЯ НА РУЇНАХ ОСОБИСТОСТІ

Один розумний інженер на питання, чому він став інженером, а не, скажімо, мистецтвознавцем, відповів: «Тут менше іксів». В цьому принципова різниця між так званими точними науками і гуманітарними, що стоять однією ногою на площині логіки, другою ж — на площині ірраціонального, поряд з мистецтвом. Так званий технічний інтелігент, твердо впевнений, що філософія «займається дурницями», «переливає з пустого в порожнє», не зумів дорости до простої істини: філософія, на яку він дивиться зверхньо, витягає з туману ірраціональних підземних глибин предмет дослідження і дає йому в руки, щоб він міг їх зміряти сантиметром. Але в тому то й річ, що цілий комплекс духовних понять, завдяки яким людина стала людиною, не піддаються ні сантиметру, ні секундоміру. Це — вища сфера, недоступна прикладним наукам. «Математика, медицина, фізика, механіка...; чим більше їх вкушаємо, тим сильніше палить наше серце голод і спрага, а груба наша остовпілість не може догадатись, що всі вони

суть служниці при господині і хвіст при своїй голові, без якої цілий тулуб недійсний» (Сковорода). Хімік, віднімаючи і додаючи речовини в колбу, може точно продемонструвати, яка з них є причиною реакції. Історик, навіть безсумнівно впевнений у своїй істині, ніколи не зможе так переконливо, наочно показати причини історичного явища: він не зможе поставити експеримент, він має справу з абстракцією. Після програної війни з Японією в 1894 році китайці прийшли до висновку, що причиною невдачі була... заміна луків кремінними рушницями. Їм доводили, що причина — в повному придушенні особистості, яке привело до застою і в матеріальному виробництві, але показати їм це точно, з математичною точністю, ніхто не міг. Недаремно Шоу писав: «Головний урок історії полягає в тому, що люди не беруть від історії ніяких уроків».

Так, взяти урок з історії набагато важче, ніж з хімії. Це завжди було на руку деспотам: вони оголошували себе авторами всіх здобутків суспільства, а своїх противників — причиною всього зла. Не кожен зрозуміє, що «порядок», заведений Сталіном десятки років тому, і є прямою причиною сучасного бедламу в сільському господарстві, що «ідейність», якою насильно годували людей десятки років, і є причиною пресловутої безідейності сучасної молоді, а не «буржуазна пропаганда». Коли людину привчать брати готовими, не задумуючись, всі духовні цінності з одного джерела, коли в ній вбивають механізм для самостійного вироблення їх — здавалося б, тоді суспільство мусить стати незламним монолітом. Всі умови для цього нібито є: по-перше, однаковість людських потреб і цінностей; по-друге, беззаперечне, хоч і наївне, поклоніння одному ідолові, що приводить до одностайності. Здавалося б, таке суспільство повинне бути сильним і в мілітарному відношенні. Для прикладу візьмемо Китай, де медичні канони не змінювались 4 тисячі років. Китайці дійсно вважали свою імперію незламним монолітом, наймогутнішим на землі. Але що це? Європейські держави одна за одною відривали на початку 20 стол. шматки величезного централізованого Китаю фактично без опору.

Російський дворянин в Лондоні чи Парижі зверхньо дивився на демонстрації і революції, які стали там звичайним явищем, і вбачав у них симптом слабості, порівнюючи з непорушним спокоєм своєї матушки-Росії. Створили навіть міф про «гнилої Запад», що благополучно дожив до наших днів. Обиватель, засвоюючи його щоденно з газет і романів, навіть не підозріває, що ця премудрість бере початок від слов'янофілів і Достоевського. Вже в середині 19 стол. на сторінках «Москвитянина» можна було прочитати повчання «Європе, старой і слепой, сабачьей старостью бальной». Матушка-Росія цівила і пахла в єдинообразії і неділимості, — «гнилої Запад» жив собі далі, ухитряючись при цьому, правда, породжувати теорії відносності і квантів. Росія приймала їх — з запізненням на 50 років і з застереженням, що Ломоносов передбачив ці відкриття 200 років тому — і далі продовжувала говорити про «гнилої Запад». Типовий зразок повної атрофії мислення! «В Петербурзі співають пісеньок, що вийшли з моди в Парижі», — писав Чернишевський 100 років тому. Міг би написати й тепер. Отже, Росія — могутня, Захід — гнилий. Але що це? Прийшла Кримська війна — і всім стало ясно, що про рівну боротьбу між цими силами не може бути й мови. Російський флот довелось затопити при вході в Севастопольську бухту — він не міг не то що перемогти, а навіть стати до бою з англо-французьким. Це була сутичка двох світів: 1) того, що вважав особистість першоосновою всякої сили і 2) того, який вбачає в ній головне зло. Не раз перемагав і другий, але остаточна перемога завжди була за першим. Це продемонстрували вже в античні часи грецькі фаланги і римські легіони, які виглядали проти гігантських армій східніх деспотів, як Давид проти Голіафа, і всеж ж громили їх — бо гвинтикам протистояли індивіди.

Такі сутички розкривали очі багатьом — але далеко не всім. Більшість змогла побачити лише наслідки: «От коли б нам їхню зброю, то ми з нашим порядком зробили б чудеса». — В тім то і річ, що сам «порядок» є причиною відсталості і в виробництві, і в озброєнні. Ніщо не замінить вільної, нерегламентованої думки індивіда, творча здатність якого

є єдиним рушієм прогресу. Останній існує завдяки тим, що зберегли здатність мислити, зберегли своє «Я» всупереч намаганням стерти його. Людина без «Я» стає автоматом, який все виконає, але нічого не породить. Це — духовний імпотент, угноєння для прогресу, але не мотор його. Всі тоталітарні концепції, які б одежі вони не вдягали, саме так розглядають людину — як угноєння. «Собою угноїмо землю, як ти — для майбутніх людей». Але невже людина пройшла довгий шлях розвитку до homo sapiens тільки для того, щоб стати угноєнням, а земна куля — грядкою, де утопісти-деспоти проводять божевільні експерименти для задоволення свого честолюбства?

Ніяка програма не передбачить всього необхідного для повнокровного суспільного розвитку — з цим може впоратись тільки несконвана творча сила особистості. Раніш ніж стати фактором суспільного розвитку і отримати допомогу від держави, кібернетика мусила спочатку народитись та існувати як індивідуальна ідея в індивідуальному мозку. Загнавши тисячі рабів в Уральські гори, Петро I вивів Росію на перше місце в світі по виробництву заліза поряд з Англією. Але через століття Англія вже перегнала Росію в десятки разів у цій галузі! Можна й далі користуватись методом Петра I — він не вимагає великого розуму. Але й на тривкі результати чекати не доводиться. Причинно-наслідковий механізм, на початку якого стоїть творча особистість, а в кінці практичний результат — дуже складний і прихований від людського ока. Помітити його нелегко. Дикун не міг досягнути зв'язку між пострілом на одному березі річки і смертю живої істоти на другому, але механізм взаємодії між порохом, кулею і рушницею йому можна було пояснити за півгодини. Якби ж то так само легко можна було вияснити механізм суспільних причин і наслідків!

Таку ж мертвотність сіє гвинтик в морально-етичній сфері. Коли хтось вважає сучасне столпотворіння в Китаї породженням фанатизму, а хунвейбіна — фанатиком, то це — найбільша помилка. Під час похорону Сталіна тисячоголові табуни тиснулися до праху земного бога, задушивши десятки

слабосильних — і світ теж думав: то фанатики. Але пройшло три роки. Забальзамований труп далай-лами спочатку облили поміями, а потім взагалі викинули з мавзолею. І що ж? Може, стався бунт? Може тисячі фанатиків заслонили святиню власними тілами? — Ніхто й не гавкнув! Табун протоптався по трупові вожака, а потім з'їв його рештки. Ті, кого приймали за фанатиків, переповнених сліпою відданістю, виявились порожнісінькими. Виявилось, що це просто робота. Наказано було любити Сталіна — всі начепили траурні пов'язки. Їх гнів, їх горе, радість, ентузіазм — все було запрограмоване, і «гнів» проти «зрадника Тіто», який «громадськість» виражала на «мітингах» сьогодні, завтра автоматично перетвориться на «ентузіазм», а сама «громадськість» акуратно вишикувана вздовж шосе з аеродрому до центра, буде слухняно тримати транспаранти і махати руками.

Так що даремно «старі», вмовившись у зручних кріслах, дивуються, звідки взялись «молоді», у яких «нема нічого святого». Історія з Сталіном показала, що і в старих не було нічого святого — тільки вони завдяки своїй сліпоті і атрофії мислительної здатності не помічали цього. «Молоді» ж нарешті помітили, що король голий. Це добре. Тільки той, хто позбувся ілюзій і зумів побачити розбите корито, почне шукати нових цінностей.

Порожня людина — це, мабуть, головне обвинувачення проти деспотії та обов'язкове її породження. Вже коли деспот проголошує розум, честь і совість своєю монополією і забороняє виробляти ці якості самостійно — це початок духовного спорожнення людини. Але кожна жива істота має потребу самовираження. І коли ця потреба не має змоги проявитись в духовній сфері, тоді духовні здатності людини стають непотрібними, атрофуються і відходять на десятий план. Навіть думка, що людина може виробити щось самостійно, не припускається.

І до, і після суду нам кілька разів повторювали, що ми — «виводок Антоненка-Дивидовича і компанії». Ідея, з точки зору кагебіста, це щось таке, що може бути внесене в голову людини тільки з з о в н і. І коли в середовищі молоді україн-

ської інтелігенції виріс рух проти шовіністичного засилля, кагебісти перш за все кинулись шукати хто приніс? хто в п л и н у в?

Вигнаний з духовної сфери, інстинкт самовизначення з подвійною енергією накидається на матеріяльну — і перед нами людина, «звільнена» від духовного нутра, за рахунок якого надзвичайно розрослась матеріяльна оболонка. Пристрасті найнижчого гатунку стають єдиним рушієм поведінки. Але вголос цього ніхто не наважується сказати. Офіційно вважається, що гвинтиком керують такі мотиви, як відданість, самовідданість, честь і т. п., проте гвинтик в собі не виявляє — і приходиться до висновку, що всі ці моральні принципи — просто смішні забобони, про які всі говорять, але з якими пропадеш на білому світі. Так народжується подвійна мораль, фальш стає суспільною нормою. Диктаторові по інерції воздаються божественні почесті, його портретами завішені всі стовпи, але справжнім богом стає центральний нападаючий. Тільки на стадіоні і в чайній гвинтики збуджуються на короткий час від летаргічного сну.

Гвинтик виробляє просто-таки віртуозне вміння умертвляти все, до чого не торкнеться. Коли йому накажуть вступити в яке-небудь новостворене товариство охоронців природи — він не відмовиться, і через місяць товариство буде мати стільки членів, скільки є гвинтиків, але природі від того не полегшає. Товариство — мертвонароджене, як і всяке інше. Гвинтика не затаєш до живої, корисної роботи ніяким неводом, як амебу: безформна, драглиста маса, без твердо окреслених берегів, протече крізь найгустішу сітку. Можна проводити найдикіші експерименти, гвинтики мовчки приймуть їх — і виростають заводи в місцях, де заплановано подати енергію тільки через 20 років або де нема для них сировини; все виробництво приречене довгі роки животіти в стані розвалу.

Так, на руїнах особистості, будувався порядок, всіваючи землю мертвотою. «Це гірше, ніж чума. Чума вбиває без розбору, а деспотизм вибирає свої жертви в цвіту нації», — писав Степняк-Кравчинський.

ДРАКОН

Крижаний жах, без якого неможливо збудувати імперію гвинтиків, необхідно потім весь час підтримувати. Лід не може вічно існувати в природному стані — тому є необхідність в спеціальному рефрижераторі. Його мусить створити кожний диктатор — це для нього питання життя або смерті. У сталінських володіннях таким рефрижератором, в якому на кілька десятиріч заморозили духовний розвиток суспільства, стало КДБ. Тотальне знищення думки в людських головах, масова стандартизація мислення і життя поклали на кагебістів велике навантаження, а разом з тим дало їм в руки необмежену владу. Так бувало завжди: орган, якому доручено знекровити всі галузі життя, росте і гіпертрофічно роздувається від крові, виссаної з них. Функціональна роль його припиняється — тепер він вже не виконує ніякої корисної функції в організмі і стає паразитом. Організм, що породив його, він перетворює в живильне середовище, в харч. З планети запустили супутника. І раптом виявилось, що він не тільки вийшов на власну орбіту, але й вкрав у планети всю її вагу, зосередив в собі і заставив планету обертатись навколо себе. Нарешті паразит втрачає навіть видимість зв'язку з організмом. Розростається до розмірів дракона і регулярно вимагає жертв. Як правило, він пожирав навіть деспота, який його вигодував. Так було з преторіанською гвардією в Римі, яка з охорони імператорів стала силою, що скидала і садила їх на трон. Так було з яничарами. Сталін добре знав це й боявся, що його чекає те ж саме — тому на всякий випадок Єжова і Ягоду відправив у рай. І все ж закономірність пробилася собі дорогу, хоч вже після смерти Сталіна: Берія ледве не став новим диктатором.

Дракон стає концентрацією і символом жаху, необхідного для фабрикації гвинтиків. Мабуть, про становище кагебістів над суспільством свідчать в першу чергу не їх виключні матеріальні привілеї (до окремих мисливських господарств включно), а той магічний жах, який скрізь наводить слово КДБ. Щоб виправдати своє становище держави в державі, «органи» мусять весь час творити враження, ніби вони ря-

тують «общество» від страхітливих небезпек. Перш за все вони вішають на себе вивіску захисників «державної безпеки». Дракон мусить регулярно пожирати людей, щоб існувати. Все енергія спрямовується на фабрикування «антирадянських» змов і організацій. Були знищені всі культурні сили, розстріляно 95% генштабу — і тоді кагебісти почали стріляти самі в себе, докотились до божевільного кошмару, коли на запитання: «Где товарищ Іванов? Я прішьол его арестовать» — одержували відповідь: «Он недавно ушьол арестовать вас». ОСКАЖЕНІЛА ГАДЮКА стала пожирати власний хвіст. При цьому справжня функція «органів» — охорона безпеки держави — відійшла на десятий план. Для справжніх шпигунів настав рай. В божевільній атмосфері тотальної підозрілості і шпіономанії, коли зникло реальне відчуття речей, їм було працювати дуже легко — це показали перші роки війни.

В таборі № 11 був психічно хворий естонець Хейно Нурмсаар, який вважає себе пантеїстичним богом в людській подобі. Все зло на землі, за його концепцією, походить від того, що з ним погано поводяться. Через те насувався льодовик, і досі полярні краї сковані льодом. А от коли його випустять і будуть добре годувати — все зміниться, і на північному полюсі можна буде садити картоплю, а він буде жити в лісі, сіяти дерева і бджоли. Сибіряк Ніколай Трегубов оголосив себе президентом «об'єдіньонной Росії» — як і підписується на скаргах. І от кагебісти разом з табірним начальством — чоловік десять — переконували його гуртом і всерйоз відмовитись від антирадянського наміру стати президентом. Сибіряк виявився непохитним. «Умру президентом!». Обох відправили у Володимирську в'язницю як «неисправимых антисоветчиков». Обидва вважаються симулянтами, хоч всі знають, що вони психічно хворі. Третій — «властелин мира» Юра Казінський. Вважає себе шаманом. Антирадянські наміри формулює так: «Треба застромити у волосся пір'я, одягти старий бушлат, скинути штани, перев'язати ноги кольоровими смужками і виконати танець Гримучого Змея. Тоді в'язниці, табори і . . . колгоспи (цікава систематизація явищ!) перелетять в Америку». Сидить в карцері за «антисоветчину» і, мабуть, теж скоро поїде у Володимир.

Так кагебісти знешкоджують численні небезпеки, що загрожують державі. Це — божевілля, в якій давно стерлась межа між лікарями і пацієнтами. Не тільки діти — є й дорослі, яким ні в якому разі не можна давати в руки сірники; але, як не дивно, їм віддали неподільну монополію контролювати духовне життя суспільства!

Але нікому ще не вдавалось створити ні вічного жаху, ні вічного льоду. Кожна історія з Драконом — чи то з тим, що панував над киянами, чи з Смоком, що сидів у Вавельській горі над Краковом — кінчається однаково: приходять Кирило Кожум'яка і кладе край. Механізм замороження діє тільки до того часу, доки є що заморожувати. Але коли люди стали гвинтиками — механізм автоматично вимикається. Гвинтик не цікавиться ні суспільними, ні політичними питаннями («это не нашего ума дело»; «с политикой никогда не связывайся»), ця сфера знаходиться за межами його інтересів. Але в усьому іншому — наприклад, в оцінці футбольних м'ячів — гвинтик чує себе зовсім вільно і виробляє власні критерії. Тому вже слідує покоління гвинтиків звільнюється від почуття неповноцінності. Воно вже продукт не жаху, а традиції. І яким би убогим не був його світ — але це світ, заснований на здоровому глузді. Рахунок 4:0 кращий, ніж 2:0 — тут вже нема місця для софістики. А всі догми, якими посилено накачують молодого гвинтика, знаходяться в протиріччі з його світом примітивних очевидностей, заснованих на здоровому глузді. Це дуже важливий момент — коли замість диктатора богом стає чемпіон у важкій вазі. Проти догм ніхто відверто не виступає але вони вже сприймаються як щось чуже. А оскільки молодий гвинтик вже незнайомий з жахом своїх батьків, він починає дивитися на догми з точки зору мовчазного скептицизму і непомітно пересувається на рейки мовчазної опозиції — деструкційної — бо конструктивної опозиційної програми у нього ще нема.

Але думка не стоїть на місці — і спочатку несміливо зазирає, а потім все далі заходить в заборонений простір історії, філософії, літератури. І все, що там побачить, вже розглядає з точки зору здорового глузду. І непомітно відбувається чудо: гвинтик стає людиною!

Дракон ще нічого не підозріває, але він вже морально вбитий. Його влада могла триматись тільки тому, що він вкрав у людей усвідомлення їх сили, зумів переконати людей, що вони — ніщо. Але рано чи пізно в його володіння пробивається Прометей і повертає людям вкрадену у них силу. Все ніби як було: наугодних кидають за ґрати, виганяють з роботи але закляття вже не діє. Раніше на Дракона боялись навіть підняти очі не то що копатись в його нутрощах. Тепер він морально вбитий, і можна сміливо приступати до розтину. Виявилось, що всередині його більше свинячого, ніж диявольського.

Таким шляхом прийшло в українське життя нове покоління і поставило перед захисниками сталінських порядків цілком нову проблему. «Порядок» тримався на тому, що люди самі відмовились від всяких прав, примирились з безправ'ям — і тоді можна було обіцяти все, знаючи наперед, що давати не прийдеться. І от прийшло нове покоління, яке заявило: «В конституції написано про свободу слова — і ми хочемо користуватись нею». Такий варіант не передбачався. Раптом виявилось, що макет рушниці, виготовлений для вітрини, може стріляти. Боги завжди нелевиділи Прометеїв, які освітлюють тьму і показують людям, що там нічого нема, крім витвору їх власного страху, що сила зла ґрунтується виключно на їх безсиллі.

Дуже важливо заткнути рот тому, хто перший крикнув: «Король голий!» — поки не підхопили інші. Але ж король дійсно голий. Це — істина. Кому вона не вигідна? Тому, хто при остаточній ліквідації сталінського беззаконня втратить свої привілеї. Перш за все це кагебісти. Далі — голова колгоспу, який боїться, що при дійсному дотриманні всіх правових норм йому не доручать навіть пасти свиней. Академік, який пройшов до свого крісла по трупах проданих товаришів у 1937 р. Шовініст, якому доведеться відмовитись від програми русифікації. Це — сили, які захищають вчорашній день і колодою лежать на шляху розвитку суспільства. Тільки їм потрібно, щоб люди були гвинтиками. Але вони з усієї сили зоб-

ражають з себе захисників «общества», захисників «соцзаконності». Проте за замкненими дверима своїх кабінетів кагебісти висловлюють зовсім іншу точку зору про «соцзаконність».

Коли Левко Лук'яненко спитав капітана Денісова, слідчого львівського КДБ: «Для чого ж існує ст. 17, що дає кожній республіці право на вихід з СРСР?» — останній відповів: «Для заграници» (!). Он воно що! Виявляється, кагебісти чудово усвідомлюють, що вони захищають не «соцзаконність», а право безкарно її порушувати. Про свою установу вони не мають ніяких ілюзій і розглядають її просто як місце, де найбільше платять і дають без черги квартири.

Кагебіст Казаков привіз мені листа від ректора Івано-Франківського педінституту, де я раніше працював. Я сказав: «Коли мені хтось хоче писати — нехай пише через пошту». На це Казаков відповів: «Забагато було б честі». Отже, він вважає, що КДБ ні в якому разі і не може претендувати навіть на таку повагу, якої заслуговує пошта. Чому тоді кагебістам не подобається, коли люди їх зневажають?

Представник КДБ з Києва Литвин заявив мені: «Ми вас заарештували на вимогу громадськості. Інакше люди б вас розірвали». От диво! Чому ж тоді політв'язнів судять закритим судом і ні слова про них не пишуть в газетах? — Кагебісти добре усвідомлюють незаконність своїх дій і тому ховають політичні процеси від людських очей, в той час як процеси над німецькими поліцейськими-вбивцями широко рекламують.

Взагалі всі засоби, якими КДБ розправляється з негодними, є суцільним ланцюгом незаконностей. Після осудження Іваценка Дмитра в Луцьку його дружина Іващенко Віра була негайно звільнена з роботи викладача української літератури в школі № 3. На якій підставі? Вона довгі роки вважалась зразковим учителем, про її успіхи писав журнал «Радянська жінка», зусиллями цієї людини в місті був відкритий музей Лесі Українки на громадських засадах. Але вона вхідмовилась підписати компромітуючі покази на чоловіка, як вимагали кагебісти — і була вигнана з роботи за

їх наказом. Який закон дав право кагебістам виганяти людей з роботи?

Студентка Луцького педінституту Анатолія Панас, що виступала на суді як свідок, наважилась розповісти про шовіністичне засилля в Криму, де вона проходила педпрактику як вчитель української літератури. Їй говорили у вічі «бандерівка», вчителі, з якими вона працювала, відверто заявляли: «Если бы Ленин был жив, он заткнул бы рот на национальной сволочи» — і радили не розмовляти українською мовою, «если вы хотите быть с нами в хороших отношениях». В ст. 66 КК УРСР сказано: «Пропагандна або агітація, з метою викликати расову або національну ворожнечу або розбрат, а так само пряме чи посереднє обмеження прав або встановлення прямих чи посередніх переваг громадян залежно від їх расової чи національної приналежності» карається ув'язненням від 6 міс. до 3 років або засланням від 3 до 5 років. Про покарання шовіністів у Криму ніхто не згадав, а студентку, яка посміла виступити на захист закону і своєї національної гідності, провалили на державних іспитах.

Кагебісти завжди повторюють, ніби їм протистоїть «купка відщепенців», проти якої — «народ». Але самі добре знають, що це — брехня. Інакше не ховали б політичних в'язнів від народу за двері таємних судилищ. Тих, що мовчать, кагебісти теж не мають права зараховувати до свого активу. Мовчання — не завжди знак згоди. Це переконливо показав 5-ий з'їзд письменників України. Не тільки ораторів, але й учасників з'їзду старанно пересіяли. «Несознательних» в залі не було зовсім. І все ж з'їзд став трибуною, з якої пролунали голоси на захист національної культури, проти шовіністичного засилля. Купкою на з'їзді виявились якраз охоронці сталінських пережитків. На білоруському з'їзді письменників з критикою великодержавних асиміляторів виступив Биков, на грузинському — Абашідзе.

Кагебістський реєстр «відщепенців» катастрофічно росте. Марусенко (львівське КДБ) на запитання Осадчого «Чому ви не привезли в Мордовію Новиченка. Адже він говорив те, що й ми» — відповів: «І Гончара не завадило б».

Цінне визнання! Так он якому суспільству служать кагебісти! Це суспільство не від того, щоб посадити за ґрати і Гончара, і заступника голови Ради Національностей Стельмаха, і Малишка, і ще багатьох відомих на Україні інтелігентів, які протестували проти свавільних арештів на Україні в 1965 р. Це — ізольована групка, що намагається з усієї сили втриматись на шиї суспільства, де вона сидить з сталінських часів. І круг ізоляції навколо неї нестримно звужується — в міру того, як люди відкидають ганебний рабський страх. Марусенко сам визнав це. На запитання Осадчого «Як настроєна інтелігенція у Львові?» — він відповів: «Частина прийняла лінію з'їзду письменників, частина вагається. По-старому жити не хочуть, по-новому — не наважуються».

По-старому не хочуть, по-новому — не можуть... Ситуація не нова, вона завжди характеризувала переломові епохи. Сучасні події на Україні теж є переломом: ламається крига жаху, що непорушно сковувала духовне життя народу довгі роки. Як завжди, людей кинули за ґрати, і як завжди — повезли на Схід. Але на цей раз вони не канули в безвість. На превелике здивування кагебістів вперше за останні десятиріччя на Україні з'явилась Громадська Думка. Вперше виникла кампанія протестів, вперше журналіст Чорновіл відмовився давати покази на антизаконному закритому судилищі — і вперше кагебісти відчули своє безсилля все це придушити. З тим більшою насолодою вони відіграються на тих, хто потрапив їм в зуби, хто знаходиться у заповіднику.

У ЗАПОВІДНИКУ

Тут — єдине місце, де кагебісти можуть абсолютно не дотримуватись ніяких законів і норм. Тут — місце, де продовжують кувати жах. Головне зусилля срямоване на те, щоб вбити людське в людині — тільки тоді вона стає тістом, з якого можна ліпити що завгодно. В'язень може ні в чому не порушувати правил режиму, але як тільки кагебісти відчують, що він не здався, не визнав зло нормальним станом, зберіг гід-

ність — на нього будуть тиснути всіма засобами. І тільки коли переконаються, що людина опустилась до рівня споживача харчів — тільки тоді заспокояться.

Осетин Федір Бязров був злодієм. Потім став еговістом і перестав красти. Здавалося б, «воспитатели» мусять бути задоволені. Так вважав і Бязров. «Чого ви від мене хочете? Я вже не краду і нічого злого не роблю. А в бога вірити нікому не заборонено» — «Лучше бы ты крал». Це не випадок. Багатьом політв'язням говорили, вказуючи на кримінальних злочинців: «Они воры, но они — наши люди. А вы — враги». Ось кого захищають кагебісти. Морально розкладена людина — це стихія, в якій вони почувають себе, як риба в воді. Бандит — свій чоловік. Кагебіст знає, як з ним говорити. Це — готовий донощик за порцію наркотиків. В ньому не треба вбивати таку незрозумілу, але могутню силу, як гідність.

Агенти використовуються не тільки в ролі підслуховувачів. В'язень Лашук був відомий як агент КГБ. Про це знали всі: в тайшетському таборі № 11 у 1958 р. з його рук відібрали ним написаний донос. У квітні 1964 р. він поранив ножем в мордовському таборі № 7 Віруна Степана (з групи юристів, засуджених у Львові в 1961 р.). Коли Вірун після виходу з лікарні говорив про це з капітаном Крутем, останній без церемонії заявив: «И голову снимут, если не поумнеешь». (Вірун не визнавав законності свого вироку, писав скарги).

Ст. 22 КК УРСР проголошує: «Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принижувати людську гідність». Отже, всі методи тиску на в'язнів, приміювані КДБ, є порушенням закону. А де ж ті, що покликані наглядати за дотриманням закону, тобто прокуратура? Прокуратура в Мордовії є. І було б неправдою сказати, що вона закриває очі на свавілля чи умиває руки. Навпаки, місцеві прокурори, закотивши рукави, щосили допомагають кагебістам творити їх брудні діла. У розмові з заступником прокурора Дубравного табірної управління я звернув увагу на те, що людей, важко хворих на виразку шлунку, тримають на голодній нормі, всупереч закону. А він мені преспокойно відповів: «Наказание в том и заключается,

чтобы ударить по желудку». Яке право мають ці садисти називати себе захисниками законності?

Обов'язкова праця для політв'язнів є порушенням Конвенції ООН про заборону примусової праці. Зрештою, самі кагебісти визнають, що праця розглядається ними як метод тиску. Не одному казали: «Нам не нужна твоя работа, нам нужно, чтобы ты исправился». В'язня, якого треба послати в карцер, переводять на важку роботу, де виконати норму неможливо, і карають за невиконання норми. Всі права в'язнів розглядаються як привілей, яких можна позбавити. Лук'яненко та Михайло Горинь позбавлені, наприклад, особистого побачення з родиною у 1967 р., хоч це їх право (а не привілей), яке ніхто не може відібрати, як не може відібрати права на харчування. Одне-єдине особисте побачення на рік з рідними — і це можуть відібрати! Для порівняння досить згадати, що в Англії в'язень має право бачитись з родиною кожен тиждень!

Безпрецедентною є також система виховання голодом. Скрізь і завжди політичні в'язні одержували продуктові порції в необмеженій кількості. Ми ж маємо право на отримання двох порцій на рік після відбуття половини терміну «при хорошому поведінні» — чи є потреба коментувати ці слова? Необхідний мінімум харчування, визначений ФАО (орган ЮНЕСКО), становить 2 700 калорій, межа голоду — 2 400. За нею починається деградація фізичних і розумових здібностей людини. У карцері, де я сиджу, «підвищена» норма становить 2 090 калорій. А є ще й понижена — всього 1 324 калорії. Отже, здійснюється безперервний злочин на протязі десятиріч. Варто всім не забувати, що в Нюрнбергу судили не тільки за вбивство залізом, але й за вбивство голодом. Цікаво, чи український Червоний Хрест зацікавиться злочинами у Мордовії хоча б у такій мірі, як злочинами в Африці? Табірне харчування зробило половину людей хворими. Тут вже вступає в дію новий засіб тиску — медицина. Зрештою, щоб бути лікарем чи фельдшером у таборі, не обов'язково мати відношення до медицини. У таборі № 7 фельдшером був колишній німецький поліцай

Малихін, вбивця багатьох людей (знаходиться в таборі № 11). Він не має не тільки медичної, але й взагалі ніякої освіти. Зате має заслуги перед КДБ. Правда, так буває не завжди. Тепер нас лікує естонець Браун, який працював шофером на швидкій допомозі. Що не скажіть, а назвати його випадковою людиною в медицині неможливо.

У правилах написано, що в'язні, кинуті в карцер, не позбавляються медичної допомоги. Але що значать правила, коли табірні лікарі відверто заявляють: «Мы сначала чекисты, а потом уже медики». Михайло Масютко, хворий на виразку шлунку, знаходиться у важкому стані. Але всі спроби домогтись відправки його або хоч дістхарчування виявились марними. Кагебісти в білих халатах говорили: «Конечно, мы должны вас отправить, но нам за это влетит». «Уколов тебе не разрешается», а деякі безцеремонно кажуть: «Не надо было попадаться». Цим, звичайно, арсенал табірної медицини далеко не вичерпується. Чи випадковим є в таборах такий високий відсоток психічно хворих? Дослідження про роль табірної медицини ще чекає на автора...

Щупальці спрута міцно тримають в'язня і після виходу за ворота табору. Яремі Ткачуку, осудженому у 1958 р. у Станіславі, капітан Круть сказав: «Ти не будеш мати життя, коли не порозумнішаєш. Ми зробимо так, що у тебе не буде ні родини, ні даху над головою». А мені Казаков обіцяв, що я «ще пожалію».

І це не залякування. У 1957 р. Данило Шумук (знаходиться у таборі № 11) був заарештований у Дніпропетровську за «антирадянську агітацію». Майор Свердлов з республіканського КДБ без церемоній визнав, що обвинувачення — липове. Йшлося про інше. Перед Шумуком, як людиною, що недавно вийшла з ув'язнення, поставили вибір: або знову підеш за ґрати, або будеш донощиком як людина, яка має бездоганну опінію в середовищі колишніх в'язнів і не викликає підозри. Два дні Шумука незаконно тримали в управлінні КДБ, не пред'являючи ордера на арешт, і вмовляли. Майор Свердлов заявив: «Погодишся на співпрацю з нами — тут же при тобі

розірву ордер на арешт і протоколи допитів». Ст. 173 КК УРСР говорить, що «притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності . . . поєднане з обвинуваченням у вчиненні особливо небезпечного державного злочину» — «карається позбавленням волі на строк до восьми років». Свердлов ніхто не засудив ні на 8 років, ні на 8 місяців, — він мав право безкарно порушувати всі закони. На те він кагебіст. А Шумук знову поїхав у Сибір відбувати 10 років каторги за те, що залишився чесною людиною. І тепер, перед звільненням, хвору людину, що починала свій в'язничний стаж ще в польській дефензиві і відсиділа за ґратами 27 років, знову викликає капітан Круть і обіцяє: «Ти не будеш мати життя». Шумук сидить в карцері за «изготовление антисоветских рукописей». Так назвали кагебісти його спогади про пережите: п'ять арештів при Польщі, німецький табір для військовополонених, втеча з нього і піший перехід через всю Україну з Полтавщини на Волинь, обминаючи дороги і німецьких поліцаїв.

Коли треба посадить в карцер — посадять не тільки за те, що «антисоветски виражался», а й за те, що «антисоветски молчал». В'язень Вовчанський сидить за те, що він «озлоблен против советской власти» — так і написано в постанові! Щоб потрапити в табір, треба все таки мати «опасный образ мысли». А з табору в карцер шлях вже набагато легший: сюди, як бачимо, садять не тільки за думки, а й за настрої. Масютка, Лук'яненко, Шумука і мене посадили за скарги, потрактовані як «антисоветские рукописи». Михайло Горинь не писав ніяких «рукописів» — і все ж його посадили разом з нами. За що? Капітан Круть стверджує, що знайшов у нього доповідну записку Івана Дзюби, адресовану в ЦК КПУ. Богдан Горинь у розмові з Литвином і Марусенком запитав: «Чи є доповідна записка Дзюби антирадянським документом?» — «Ні, не є». — «За що ж тоді посадили мого брата?» На це питання Марусенко відповів: «Вийшла неув'язка». Ніякої неув'язки не було, Гориня, як і інших, тримають в карцері за те, що вони принесли у табір правду про події на Україні і не збирались її замовчувати.

Є в таборі порядки, цілком і повністю перенесені з часів Миколи Палкіна. У художника Заливахи відібрали вико-

наний ним портрет латвійського поета Кнута Скуїнека і заставляли самого автора (!) порізати свій твір! Чи має право таке суспільство критикувати хунвейбінів? Роботи в мундирах знищили всі картини Заливахи, які змогли знайти, і відібрали фарби. На вимогу показати закон, який дозволяв би все це творити, художник отримав відповідь: «Я для тебе з а к о н!» Капрал сказав правду. Він — втілення закону, встановленого ще за часів Шевченка, який теж не мав права писати й малювати.

Такими методами «перевоспітанія» послуговуються кагебісти. А як виглядає результат? Як виглядають «исправившиеся», яких нам ставлять за взірець, які отримують посилки й наркотики від кагебістів? Разом зібраних їх можна побачити на святкових концертах перед 1 травня чи 7 листопада. На сцені — рідкісна колекція фізіономій, поораних всіма можливими пороками, букет злочинців всіх мастей, що ніби спеціально зійшли з сторінок підручника криміналістики. Тут — всі злочинці воєнного часу, що вбили тисячі і тисячі єврейських дітей, представники всіх статевих збочень, наркомани, які вводять собі у вени навіть котячу кров, коли нема під рукою чогось іншого. Це — хор. Урочисто лунає «Партия — наш рулевой», «Ленин — всегда живой». Якби хоч один кагебіст дійсно вірив у ті ідеали, захником яких він себе проголошує, — чи допустив би він таке? «Исправившиеся» ходять по табору із ромбиками на рукаві, де написано СВП (Секція внутрішнього порядку — тобто допоміжна поліція). В'язні розшифровують ці букви як «Союз военных преступников».

Чи можна після всього цього всерйоз говорити, що кагебісти захищають радянську владу? Навпаки: вся їх діяльність підриває і компрометує її, штовхає людей на шлях опозиційності.

Фінн Вілхо Форсель (знаходиться у Володимирській в'язниці) закінчив з відзнакою Петрозаводський університет і працював у Карельському раднаргоспі. Як перекладач він супроводжував канадську комуністичну делегацію по території Карелії. Після поїздки кагебісти вимагали у Форселя виклас-

ти зміст розмов, які вели канадці з людьми, що підходили до них. Форсель відмовився, заявивши, що закон нікому не дає права так поводитися з ним. Тоді йому сказали: «Хорошо, ви ще будете проситися сотrudничать с нами». Через кілька днів Форселя вигнали з роботи і ніде не приймали. Коли це злочин, то судити треба тільки КДБ.

Черчіль сказав: «Ні один антикомуніст не приніс стільки шкоди, як Хрущов». — Ніхто інший, як кагебісти перехопили у Хрущова як естафету його тувфель і луплять нею по всіх трибунах і в ООН, і поза нею, успішно компрометуючи державу, захисниками якої себе проголошують. При обшуках у нас регулярно відбирають «Декларацію прав людини ООН». На мою вимогу повернути її Круть відповів: «Декларация не разрешается». Помічник прокурора, з яким я розмовляв, признався, що не читав її. На «політзаняттях», які проводять напівписьменні капралаи з художниками і письменниками, в'язні одного разу вступили в дискусію з ст. лейтенантом Любаєвим, (табір № 11), аргументуючи Декларацією. На це він поблажливо відповів: «Слушайте, дак это же для негров».

Зрештою, нема потреби доводити, які саме дії компрометують комунізм. Полторацький, який останнім часом спеціалізується на хинвейбінах, точно вказує, що слід вважати «злісною карикатурою, спробою дискредитації вимріяного віками справедливого соціалістичного суспільства». Це, перш за все, наказ Мао «акторів, поетів, учених... вислати на перевиховання в села, тобто в ті самі народні комуни. Неважко уявити собі, що буде з літнім вченим або письменником, якщо він кілька днів, запряжений у рало, оратиме землю» («Літ. Україна», 24. 2. 1967 р.). Дійсно, уявити неважко. Нехай Полторацький приїде у Мордовію і подивиться, як висланий на перевиховання художник Заливаха кидає в топку вугілля. На місце коцегара його поставили спеціально, щоб після цієї роботи у нього були вбиті всі бажання, крім одного — спати.

Далі. Компрометацією комунізму вважається примусове одягання ковпаків людям на голови. «То, что работницы ходят на фабрике в разноцветных косынках и без косынок, сразу

бросалось в глаза. Без косынок были ученицы и работницы, не выполняющие нормы. В желтых косынках — выполняющие норму. И лишь те, кто перевыполнял, могли надеть красные косынки». (Наука и религия, № 3, 1967, стор. 7). Коли б це відбувалося в Тяньцзині чи Ухані, Полторацький негайно заговорив би про глумління над людиною. Але мушу розчарувати: такий порядок заведено на Ошській швейній фабриці в Киргизії. А коли так, то про глумління не може бути й мови. Це просто метод емансипації жінки в Середній Азії.

Газета «Известия» (№ 78, 1967 р.) писала, що «Маоїсти, открыто бросив вызов марксизму-ленинизму . . . объявили своей целью ассимиляцию неханьских (некитайских — В. М.) народов». Якщо це «вызов» марксизму-ленинизму, то до маоїстів слід зарахувати також таких вчених мужів, як Агаєв і Кравцев. Їх «труди» регулярно друкують в Москві і Києві. Перший вважає, що всі мови СРСР, крім литовської, латиської, естонської, грузинської і вірменської не мають перспектив — тобто повинні зрусифікуватись. Другий переконує українців, що йти в ногу з часом — це значить замінити рідну мову російською.

Як бачимо, Мао — не єдиний автор «злісних карикатур і спроб дискредитації вимріяного віками соціалістичного суспільства».

- Коли людину судять за «опасный образ мыслей»;
- коли інакомислячих перевиховують голодом в камерах;
- коли художникові наказують, якою фарбою він повинен малювати;
- коли Декларація прав людини ООН вважається крамольним документом, хоча вона й ратифікована урядом;
- коли українську мову на Україні безкарно називають «бандеровским языком» офіційні особи;
- коли людей, що борються проти шовіністичного засылля на Україні кидають за ґрати, в той час як світ переживає епоху національних відроджень —
- все це — компрометація держави, що допускає такі явища.

І вершина її — панування беріївських нащадків над духовним життям суспільства. Жалюгідне суспільство, в якому філософські проблеми вирішуються каральними органами за колючим дротом.

Злочин є злочин, і за ним невідступно ходить розплата. За розстріляних і умертвлених голодом доведеться відповідати, згідно з конституцією, яка колись все таки стане законом. І за робота, який вміє спокійно проколоти пікою людину, теж доведеться відповідати — тому, хто обікрав його душу, хто висав з нього людину.

Правда має довгі руки!

15 квітня 1967 року

З М І С Т

Розправа над думкою	7
Нащадки Єжова і Берії	12
«Сталин был — так порядок был»	14
Імперія гвинтиків	21
Оргія на руїнах особистості	25
Дракон	31
У заповіднику	37

